

УДК 658.3.012.8

Олександр О. Кравченко

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
**ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ
У СУЧАСНИХ УМОВАХ**

У статті досліджено сутність економічної безпеки та її структурної складової – кадрової безпеки. Розглянуто об'єктивні та суб'єктивні чинники забезпечення кадрової безпеки підприємств у сучасних умовах.

Ключові слова: економічна безпека, кадрова безпека, чинники кадрової безпеки, недобросовісна конкуренція, трудовий менталітет.

Александр А. Кравченко

ВУЗ Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»
**ФАКТОРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАДРОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ
В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

В статье исследована сущность экономической безопасности и ее структурной составляющей – кадровой безопасности. Рассмотрены объективные и субъективные факторы обеспечения кадровой безопасности в современных условиях.

Ключевые слова: экономическая безопасность, кадровая безопасность, факторы кадровой безопасности, недобросовестная конкуренция, трудовой менталитет.

Olexandr O. Kravchenko

University of Ukoopspilka "Poltava University of Economics and Trade"
**FACTORS ENSURING ENTERPRISES PERSONNEL SECURITY
UNDER MODERN CONDITIONS**

The article explores the essence of economic security and personnel security, in particular, as its structural component. The objective and subjective factors of personnel security in modern conditions are considered.

Keywords: economic security, personnel security, factors of personnel security, unfair competition, labor mentality.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні умови функціонування підприємств в умовах глобалізації передбачають формування кадрової безпеки, яка має на меті запобігати негативним впливам на економічну безпеку через ризики і загрози, пов'язані з персоналом. Такі вимоги зумовлюють необхідність вивчення усіх чинників забезпечення кадрової безпеки.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Серед дослідників економічної, і зокрема кадрової безпеки, слід відзначити А. Кібанова, В. Кравченко, Г. Назарову, Н. Підлужну, І. Швець та інших, які визначали у своїх наукових працях сутність кадрової безпеки як складової економічної безпеки підприємств.

Невирішені частини дослідження. Не дивлячись на високий науковий рівень цих дослідників, все ще залишаються питання, що торкаються сутності та напрямів формування кадрової безпеки підприємств.

Мета дослідження – визначення факторів забезпечення кадрової безпеки підприємств в сучасних умовах.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. В умовах ринкових перетворень та європейської інтеграції України важливе й суттєве значення має її національна безпека.

Згідно із законом України «Про основи національної безпеки України» національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам;

Визначення національних інтересів має першочергове значення для формування національної безпеки. Національні інтереси – це життєво важливі матеріальних, інтелектуальні і духові цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

У сучасних умовах розвитку України суттєве значення мають загрози національній безпеці, які визначаються як наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [1].

У статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначені загрози національним інтересам і національній безпеці України в сферах, які стосуються конкурентоспроможності національної економіки та якості життя населення.

В економічній сфері:

- істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;
- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;
- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків;
- критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;
- небезпечно для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;

- неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;
- критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;
- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;
- «тінізація» національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.

У соціальній та гуманітарній сферах:

- невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;
- криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;
- загострення демографічної кризи;
- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;
- прояви моральної та духовної деградації суспільства;
- зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва

[1].

Отже, важливою складовою національної безпеки є економічна безпека, яка характеризується як стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави.

Визначення поняття «економічна безпека» представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Підходи до трактування поняття «економічна безпека»

Автор	Визначення
С. Покропивний [2]	Забезпечення стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім та зовнішнім негативним впливам (загрозам).
Н. Подлужна [3]	Характеристика системи, яка самоорганізовується й самореалізується, стан, при яким економічні параметри дозволяють зберігати головні її властивості: рівновага й стійкість при мінімізації погроз.
Є.А. Олейніков [4]	Подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства тепер і в майбутньому.
О. Ареф'єва [5]	Стан ефективного використання його ресурсів (капіталу, персоналу, інформації й технології, техніки й устаткування, прав) і існуючої ринкової можливості, що дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (погрози) і забезпечити його тривале виживання й сталий розвиток на ринку відповідно до вибраної місії.
С. Іл'яшенко, Т. Кузенко [6, 7]	Дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам підприємства і забезпечує його тривале виживання і стійкий розвиток на ринку до обраної місії.

Закінчення табл. 1

Автор	Визначення
І. Циглик [8]	Економічна безпека підприємства – це такий стан ресурсів (капіталу, персоналу, інформації, технології й техніки, устаткування, прав) і підприємницької можливості, при яким гарантується максимально ефективне їхнє використання для забезпечення стабільного функціонування й динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішніх і зовнішніх негативних впливів (погроз).
Г. Швиданенко, О. Олексюк [9]	Дає змогу уникнути зовнішнім загрозам і протистояти внутрішнім чинникам дезорганізації за допомогою наявних ресурсів, підприємницьких здібностей менеджерів, а також структурної організації та зв'язків менеджменту.
С. Лобунська [10]	Готовність системи менеджменту підприємства щодо використання її в процесі комерціалізації нововведень, з урахуванням обмежень щодо підвищення (або збереження) припустимого рівня ризику.

Джерело: узагальнено автором.

У сучасних умовах розвитку економіки України досліджуючи економічну безпеку необхідно певну увагу приділити одному з найважливіших її аспектів – кадровій безпеці, яка пов'язана з високим рівнем ймовірності як майнових, так і немайнових втрат, причини яких мають пряме відношення до персоналу в цілому та оплати праці, зокрема. Гідна оплата праці та ефективний мотиваційний механізм створюють підґрунтя для високопродуктивної та творчої праці, сприяють розвитку конкурентоспроможності персоналу та підприємства в цілому.

А.Р. Алавердов окреслює чинники, які визначають особливості управління кадровою безпекою (табл. 2).

Таблиця 2

Чинники управління кадровою безпекою

Об'єктивні	Суб'єктивні
Специфічна трудова ментальність населення	Асоціальні орієнтири власників підприємств
Орієнтація вітчизняних підприємців на активне використання методів недобросовісної конкуренції	Неефективність системи управління персоналом
Недоліки діючого законодавства	Неефективність мотивації персоналу*
	Оплата праці, що не відповідає критеріям гідності*
	Недостатня професійна підготовка керівників підприємств різних галузей*
	Недостатня професійна підготовка керівників структурних підрозділів організацій та підприємств

Джерело: [11, с. 23].

* доповнено автором.

Національний трудовий менталітет узагальнено відображає рівень трудової свідомості суспільства та його соціальних груп щодо сприйняття сенсу трудової діяльності та віддзеркалює потреби, інтереси, ціннісні орієнтації населення, якими зумовлюються

спонукальні мотиви трудової поведінки на ринку праці. Історія соціально-економічного розвитку різних країн свідчить, що національний менталітет у різні періоди може перешкоджати розвитку країни і бути потужною її продуктивною силою. Необхідно активізувати пошук прийомів і методів, котрі б спонукали людей максимально використовувати свій творчий потенціал, здібності та можливості, оскільки відродження благополуччя, прогрес держави залежать від кінцевих результатів трудової діяльності кожного громадянина.

Другим чинником виступає філософія ведення підприємництва, яка склалася в Україні з моменту її незалежності. Одним із характерних її проявів є орієнтація на активне використання методів недобросовісної конкуренції в усіх сферах господарської діяльності.

Недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності. Серед можливих форм здійснення недобросовісної конкуренції Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» та Господарський Кодекс України визначають:

- неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки – використання без дозволу уповноваженої на це особи чужого імені, фірмового найменування, знаків для товарів і послуг, інших позначень, а також рекламних матеріалів, упаковки товарів, назв літературних, художніх творів, періодичних видань, зазначень походження товарів, що може призвести до змішування з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця), який має пріоритет на використання об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ);

- неправомірне використання товару іншого виробника – введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи;

- копіювання зовнішнього вигляду виробу – відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до змішування з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта;

- порівняльну рекламу – рекламу, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця). Ідеться про дискредитуюче порівняння – поширення у будь-якій формі неправдивих або неповних відомостей, що пов'язані з діловою репутацією, діяльністю або товарами господарюючого суб'єкта;

- дискредитацію господарюючого суб'єкта (підприємця) – поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю господарюючого суб'єкта (підприємця), які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації господарюючого суб'єкта (підприємця);

- купівлю-продаж товарів, виконання робіт, надання послуг із примусовим асортиментом – купівлю-продаж одних товарів, виконання робіт, надання послуг за умови купівлі-продажу інших товарів, виконання інших робіт, надання інших послуг, не потрібних споживачу або контрагенту;

- схилення до бойкоту господарюючого суб'єкта (підприємця) – спонукування конкурентом іншої особи, безпосередньо або через посередника, до відмови від встановлення договірних зв'язків із цим господарюючим суб'єктом (підприємцем);

- схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника) – спонукування постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, до надання постачальником конкуренту покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником) без достатніх на те підстав;

- схилення господарюючого суб'єкта (підприємця) до розірвання договору з конкурентом іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) – вчинене з корисливих мотивів або в інтересах третіх осіб спонукання господарюючого суб'єкта (підприємця) – учасника договору до невиконання або виконання неналежним чином договірних зобов'язань перед цим конкурентом шляхом надання або пропонування господарюючому суб'єкту (підприємцю) – учаснику договору, безпосередньо або через посередника, матеріальної винагороди, компенсації чи інших переваг;

- підкуп працівника постачальника – надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових або немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником постачальника службових обов'язків, що впливають з укладеного договору чи пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником);

- підкуп працівника покупця (замовника) – надання або пропонування йому конкурентом постачальника, безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових чи немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником покупця (замовника) службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом постачальника певних переваг перед постачальником;

- досягнення неправомірних переваг у конкуренції – отримання таких переваг відносно іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) шляхом порушення чинного законодавства, яке підтверджено рішенням державного органу, наділеного відповідною компетенцією;

- неправомірне збирання комерційної таємниці – добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту (підприємцю);

- розголошення комерційної таємниці – ознайомлення іншої особи без згоди особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до чинного законодавства України становлять комерційну таємницю, здійснено особою, якій ці відомості були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту (підприємцю);

- схилення до розголошення комерційної таємниці – спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту (підприємцю);

- неправомірне використання комерційної таємниці – впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи неправомірно здобутих відомостей, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю [12].

Третім чинником є недоліки діючого трудового законодавства, що стосуються персоналу та якості трудового життя.

Дія суб'єктивних чинників прямо залежить від власників підприємств або уповноважених ними органів управління.

Перший суб'єктивний чинник – асоціальні орієнтири власників, як правило, полягають в ігноруванні принципів соціальної відповідальності не лише перед суспільством, але й перед персоналом, що виражається в такому:

- позиціонування персоналу в якості одного з видів ресурсів, необхідних для ведення уставної діяльності, а не в якості людського капіталу, розвиток якого потребує постійних цільових інвестицій, економічної, соціальної і психологічної підтримок;

- прагнення мінімізувати витрати стосовно кадрової діяльності, у тому числі за рахунок економії витрат на навчання працівників, формування у трудовому колективі корпоративного духу та корпоративної культури;

- підбір топ-менеджменту, орієнтованого на тоталітарний стиль управління та ігнорування вимог доктрини розвитку людського капіталу [11, с. 26].

Другим чинником є неефективність системи управління персоналом, що не сприяє забезпеченню конкурентоспроможності підприємств різних галузей на ринку товарів і послуг, підвищенню ефективності їх діяльності.

Сучасні умови господарювання та стан економіки потребують максимально можливої активізації людського чинника, що може бути досягнуто на основі задіяння цілої низки методів, засобів, механізмів підвищення мотивації трудової діяльності, стрижнем яких є оплата праці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, визначені чинники, як об'єктивні, так і суб'єктивні, суттєво впливають на забезпечення кадрової безпеки підприємств, а їх врахування уможливорює подальше розроблення напрямів її забезпечення та підвищення конкурентоспроможності підприємств в цілому.

References

Література

1. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zakon Ukrainy [On the Fundamentals of National Security of Ukraine: The Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2003, No. 39, Art. 351. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15> [in Ukrainian].
1. Про основи національної безпеки України: закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
2. Pokropyvnyi, S.F. (ed.) (2003). Ekonomika pidpriemstva: pidruchnyk [Business Economics: Textbook]. Kyiv National Economic University. 608 p. [in Ukrainian].
2. Економіка підприємства: підручник / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. Ф. Покропивного. – К.: КНЕУ, 2003. – 608 с.
3. Podluzhna, N.O. (2003). Orhanizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva: avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.06.01 [Organization of management of economic safety of the enterprise: Thesis dissertation]. Donetsk: Institute of Industrial Economics, National Academy of Sciences of Ukraine. 20 p. [in Ukrainian].
3. Подлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Н. О. Подлужна; НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2003. – 20 с.
4. Oleinikov, E.A. (ed.) (2000). Osnovy ekonomicheskoi bezopasnosti (Gosudarstvo, region, predpriatie, lichnost) [Basics of economic security (State, region, enterprise, person)]. Moscow: Ekonomika. 271 p. [in Russian].
4. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. – М.: Экономика, 2000. – 271 с.
5. Arefeva, O.V. (2003). Nauchnaia osnova formirovaniia ekonomicheskoi bezopasnosti predpriatii [Scientific basis of formation of economic
5. Арефьева О. В. Научная основа формирования экономической безопасности предприятий / О. В. Арефьева // Негосу-

- security of enterprises]. Negosudarstvennaia sistema bezopasnosti predprinimatelstva kak subekt nacionalnoi bezopasnosti Ukrainy [Non-state system of business security as a subject of national security of Ukraine]: sbornik materialov nauki.-prakt. konf. (Kyiv, 16–17.05.2001). Kyiv: European University of Finance, Information System, Management and Business, Pp. 49–53 [in Russian].
6. Iliashenko, S.I. (2003). Sostavliaiushchie ekonomicheskoi bezopasnosti predpriiatiia i podkhody k ikh otsenke [Components of economic security enterprises and approaches to their assessment]. Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics, Vol. 21, No. 3, Pp. 11–19 [in Russian].
7. Kuzenko, T.B. (2004). Planuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv v umovakh rynkovoï ekonomiky: avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.06.01 [Planning of economic security of enterprises in the conditions of a market economy: Thesis dissertation]. Kyiv: European University of Finance, Information System, Management and Business. 18 p. [in Ukrainian].
8. Tsigilik, I.I., Panevnik, T.M. (2007). Ekonomicheskaiia bezopasnost predpriiatiia v sisteme vnutrennego ekonomicheskogo mekhanizma [Economic security of the enterprise in the system of internal economic mechanism]. Ekonomika – Economy, No. 8, Pp. 3–5 [in Russian].
9. Shvydanenko, H.O., Oleksiuk, O.I. (2002). Suchasna tekhnolohiia diahnostyky finansovo-ekonomichnoi diialnosti pidpriemstva: monohrafiia [Modern technology of diagnostics of financial and economic activity of the enterprise: monograph]. Kyiv National Economic University. 192 p. [in Ukrainian].
10. Lobunska, S.V. (2012). Pidkhody shchodo formuvannia pokaznyka innovatsiinoï spromozhnosti v zahalnoi systemi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Approaches to Formation of the Indicator of Innovation Capacity in the General System of the Company's Economic Security]. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, No. 39, Pp. 55–59 [in Ukrainian].
11. Alaverdov, A.R. (2011). Upravlenie kadrovoi bezopasnosti organizatsii: uchebnik [Human resource management organization: a textbook]. Moscow: Market DS. 176 p. [in Russian].
12. Pro zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii: Zakon Ukrainy [On Protection Against Unfair Competition: The Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236> [in Ukrainian].
- дарственная система безопасности предпринимательства как субъект национальной безопасности Украины: сборник материалов науки.-практ. конф. (Киев, 16–17 мая 2001 г.). – К.: Изд-во Европейского ун-та финансов, информационной системы, менеджмента и бизнеса, 2003. – С. 49–53.
6. Ильяшенко С. И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3 (21). – С. 11–19.
7. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Т. Б. Кузенко; Європейський університет фінансів, інформаційних систем, менеджменту бізнесу. – К., 2004. – 18 с.
8. Цигилик И. И. Экономическая безопасность предприятия в системе внутреннего экономического механизма / И. И. Цигилик, Т. М. Паневник // Экономика. – 2007. – № 8. – С. 3–5.
9. Швиданенко Г. О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства: монографія / Г. О. Швиданенко, О. І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2002. – 192 с.
10. Лобунська С. В. Підходи щодо формування показника інноваційної спроможності в загальній системі економічної безпеки підприємства / С. В. Лобунська // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 39. – С. 55–59.
11. Алавердов А. Р. Управление кадровой безопасностью организации: учебник / А. Р. Алавердов. – М.: Маркет ДС, 2011. – 176 с.
12. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236>.